

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
HUQUQNI MUHOFAZA QILISH
AKADEMIYASI**

"Huquqiy xulq-atvor"

Umumiy o'rta ta'lim maktab 8-sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan dars materiallari

Huquqiy xulq-atvor nima?

Huquqiy xulq-atvor — bu insonning jamiyatda o'rnatilgan qonun-qoidalar va huquqiy me'yorlarga mos ravishda o'zini tutishi va harakat qilishidir. Ya'ni inson o'z harakatlarini qonun talablariga muvofiq amalga oshirsa, bu huquqiy xulq-atvor hisoblanadi.

Huquqiy xulq-atvor jamiyatdagi tartibni mustahkamlaydi. Agar har bir inson qonunlarga hurmat bilan qarasa va ularga amal qilsa, jamiyatda adolat va barqarorlik ta'minlanadi.

Huquqiy xulq-atvor nafaqat qonunni bilishni, balki uni **ongli ravishda hayotga tatbiq etishni** ham anglatadi. Bu shaxsning ichki mas'uliyati va fuqarolik burchidan kelib chiqadi. Qonunlar faqat jazolash uchun emas, balki jamiyatni himoya qilish va adolatni ta'minlash uchun mavjud.

Huquqiy xulq-atvorning asosiy xususiyatlari

Huquqiy xulq-atvorning to'rtta muhim xususiyati mavjud bo'lib, ularning har biri o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiradi.

Qonuniylik

Insonning har bir harakati amaldagi qonunlarga mos bo'lishi kerak. Bu shunchaki qoidalarga amal qilish emas, balki qonunni ichki ehtiyojdan kelib chiqib hurmat qilishdir. Qonuniylik — huquqiy xulq-atvorning asosi.

Onglilik

Inson qonun-qoidalarni bilib, o'z xatti-harakatlarini tushungan holda ongli ravishda boshqaradi. Ongli xulq-atvor — tasodifiy emas, balki deliberate (ataylab tanlangan) harakatdir.

Mas'uliyatlilik

Inson o'z harakatlari va qarorlari uchun javobgar bo'lishi zarur. Mas'uliyatli shaxs o'z xatosini tan oladi, oqibatlaridan qo'rqmaydi va to'g'ri yo'lni tanlaydi. Bu — voyaga yetgan fuqaroning belgisidir.

Jamiyat manfaati

Huquqiy xulq-atvor jamiyatda tartib, adolat va tinchlikni ta'minlashga yordam beradi. Shaxsiy manfaat bilan jamiyat manfaati uyg'unlashganda haqiqiy huquqiy xulq-atvor namoyon bo'ladi.

 Muhim eslatma: Huquqiy xulq-atvor — bu faqat nazorat ostida qonunga amal qilish emas! Hatto hech kim ko'rmasa ham, to'g'ri ish qilish — chinakam huquqiy xulq-atvordir.

Huquqiy xulq-atvor turlari

Huquqiy xulq-atvor odatda uch asosiy turga bo'linadi.
Ular insonning qonunlarga qanday munosabatda bo'lishini aniq ko'rsatib beradi.

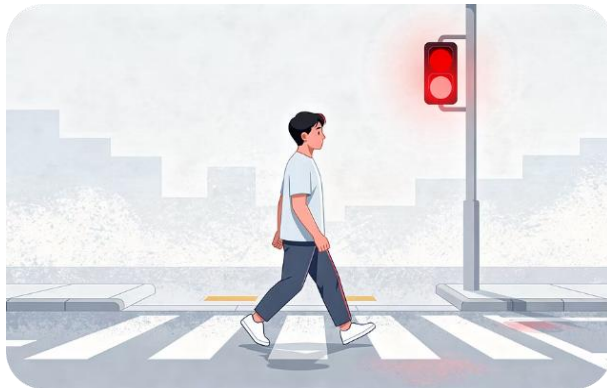

1. Ijobiy huquqiy xulq-atvor

Bu — shaxslarning huquq normalariga **ongli ravishda rioya etishi**, qonun talablarini **faol bajarishi** hamda jamiyat va davlat manfaatlariga mos ravishda huquqiy jihatdan maqbul harakatlarni amalga oshirishidir. Ijobiy xulq-atvorga ega shaxs nafaqat qonunga amal qiladi, balki boshqalarni ham to'g'ri yo'lga undaydi. Masalan, yo'l qoidalarini ixtiyoriy ravishda bajarish, soliq to'lash, ovoz berish huquqidan foydalanish.

2. Passiv huquqiy xulq-atvor

Bu — shaxslarning qonun bilan **taqiqlangan xatti-harakatlarni sodir etmaslik** orqali huquqiy normalarga amal qilishidir. Ya'ni faol harakat qilmasdan, lekin qonunga zid ishlardan tiyilib, huquqiy tartibni saqlashdir. Passiv xulq-atvorga misol: o'g'irlik qilmaslik, boshqalarga zarar yetkazmaslik, tartibni buzmaslik. Bu ham muhim xulq-atvor shakli, chunki jamiyatdagi tinchlikning asosi — zararli harakatlardan tiyilishdir.

3. Huquqbuzarlik bilan bog'liq xulq-atvor

Bu — shaxsning amaldagi huquq normalarini **buzuvchi**, jamiyatga zarar yetkazuvchi yoki zarar yetkazish xavfini tug'diruvchi harakat yoki harakatsizligidir. Huquqbuzarlik qasddan yoki ehtiyotsizlik bilan sodir etilishi mumkin. Masalan: o'g'irlik qilish, pora berish yoki olish, tartibni buzish, jamoat mulkini shikastlash. Bu xatti-harakatlar qonun-qoidalarga zid bo'lib, jazoga sabab bo'ladi.

Huquqiy xulq-atvorning shakllari

Huquqiy xulq-atvor turli **shakllarda** namoyon bo'ladi. Bu shakllar insonning qonunlarga qanday amal qilishini ko'rsatadi va har biri o'z xususiyatlariga ega.

Qonunlarga rioya qilish

Passiv shakl. Bu — shaxslar va tashkilotlarning amaldagi qonun hujjatlarida *taqiqlangan* xatti-harakatlarni sodir etmaslik orqali huquqiy normalarga bo'ysunishidir. Ya'ni "qilmaslik" orqali amalga oshiriladigan huquqiy xulq-atvor. Misol: O'g'irlik qilmaslik, boshqalarga zarar bermaslik.

Qonun talablarini bajarish

Faol shakl. Bu — shaxslar va tashkilotlarning qonun hujjatlarida belgilangan *majburiyatlarni faol ravishda ado etishidir*. Muayyan harakatlarni amalga oshirish orqali huquqiy normalar ro'yobga chiqariladi. Misol: Soliq to'lash, harbiy xizmat o'tash, maktabda o'qish majburiyatini bajarish.

Huquqlardan foydalanish

Ixtiyoriy shakl. Bu — shaxslarning qonun hujjatlarida berilgan subyektiv huquqlarini o'z *ixtiyori* asosida amalga oshirishidir. O'z manfaatlarini ro'yobga chiqarish uchun huquqiy imkoniyatlardan erkin foydalanish. Misol: Ta'lim olish huquqidan, so'z erkinligidan, saylov huquqidan foydalanish.

Huquqni qo'llash

Rasmiy shakl. Bu — vakolatli davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan aniq hayotiy holatga nisbatan huquq normalarini tatbiq etishdir. Individual huquqiy qarorlar — qaror, hukm, farmoyish — qabul qilinadi. Misol: Sud hukmini chiqarish, politsiya qaror qabul qilishi.

Xulosa: Huquqiy xulq-atvor shakllariga amal qilish jamiyatda adolat, tartib va qonun ustuvorligini ta'minlaydi.

1-Misol: Maktab hududini tark etish

Vaziyat: Maktab hududida videokuzatuv kameralari o'rnatilgan. Qoidaga ko'ra, o'quvchilar dars vaqtida hududni tark etmasligi kerak. Tanaffus paytida Shohruh, Bekzod va Azamat kichik darvoza orqali yaqin do'konga borishni rejalashtirdi. Ular "bu yerda kamera yo'q, hech kim bilmaydi" deb hisoblashdi. Alisher ham taklifni eshitdi va qaror qabul qilishi kerak bo'ldi.

Tahlil

- Aniq qoida mavjud — hududni tark etmaslik
- Qoidani buzish imkoniyati bor — nazorat cheklangan
- Qaror ongli qabul qilinadi — tanlov bor
- Agar Alisher qoidani buzsa — noqonuniy harakat
- Agar u qoidani saqlasa — huquqiy xulq-atvor

Huquqiy xulq-atvor — nazorat bo'lmagan holatda ham qonunga amal qilishdir.

Qaysi xususiyat namoyon bo'ladi?

Onglilik — o'quvchi nima qilayotganini biladi va ongli qaror qabul qiladi.

Mas'uliyatlilik — o'z harakati oqibatini tushunish va javobgarlikni qabul qilish.

Qonuniylik — nazorat bo'lmasa ham qoidaga amal qilish.

2-Misol: Yo'qolgan kitoblar (Huquqiy xulq-atvor turlari)

Sinfda kutubxona kitoblari yo'qoldi. 4 nafar o'quvchi buni bilardi: 2 nafari **sukut saqladi** (passiv), 1 nafari e'tiroz bildirdi, lekin hech narsa qilmadi (cheklangan faollik), Dilnoza esa sinf rahbariga **xabar berdi** (faol huquqiy xulq). Kitobni qaytarmaslik — jamoat mulkiga zarar.

Xulosa: Faol huquqiy xulq-atvor huquqbuzarlikni bartaraf etishga xizmat qiladi.

3-Misol: Oshxona navbati (Huquqdan foydalanish)

Tushlik paytida 3 nafar o'quvchi navbatni chetlab, oldinga o'tib ketdi. 8-sinf o'quvchisi Shaxnoza boshqalarning noroziligini eshitdi, keyin oshxona xodimiga murojaat qildi va navbat qoidasiga amal qilishni so'radi. U **o'z huquqidan foydalandi** va qonunni himoya qildi.

Xulosa: Huquqiy xulq-atvor — o'z huquqini bilish va uni himoya qilishdir.

 4-Misol: Sport musobaqasi (Korrupsiyaviy xulq-atvor)

Hakam o'yin natijasini baholashda o'z qarindoshi o'ynagan jamoaga ustunlik berdi, videoyozuvda esa haqiqat aniq ko'rindi. Ko'pchilik "bu yerda hamisha shunday" deb qabul qildi. Bu — **manfaatlar to'qnashuvi, adolatsiz qaror, ishonchning yo'qolishi**.
Korrupsiyaviy xulq-atvorning namunasi.

Xulosa: Nohyquqiy xulq-atvor adolat va ishonchni izdan chiqaradi.

5-Misol: Kamron kutubxonadan kitob oldi, lekin muddati tugsa ham qaytarmadi va yo'qotganini yashirdi. Do'sti "yangi olib kel, hech kim bilmaydi" dedi. To'g'ri qaror — **haqiqatni aytish va mas'uliyatni qabul qilish**. Huquqiy xulq-atvor — muammoni aylanma yo'l bilan emas, qonuniy yo'l bilan hal qilishdir.

Kutubxona elektron kartasi

Vaziyat

Yoshlar uchun tashkil etilgan kutubxonada elektron kartalar orqali kirish tizimi joriy etilgan. Har bir o'quvchi faqat **o'z kartasi** orqali kirishi mumkin. Doston o'z kartasini uyda unutdi. Do'sti: *"Mening kartamdan foydalansang bo'ladi, hech kim tekshirmaydi"* — dedi. Doston ikki yo'l o'rtasida qoldi: qoidani buzib kirish yoki rasmiy tartibga amal qilish.

Muhokama uchun savollar:

1. Bu vaziyatda huquqiy xulq-atvor nimani anglatadi?
2. Dostonning qaysi harakati qonuniy, qaysi harakati noqonuniy?
3. Nega "hech kim tekshirmaydi" degan fikr xavfli?
4. Huquqiy xulq-atvor nazoratsiz holatda ham namoyon bo'ladimi?
5. Agar barcha shu yo'lni tanlasa, tizim qanday ishlaydi?
6. Bu holatni huquqqa zid xatti-harakat deb baholash mumkinmi?
7. To'g'ri qaror qanday bo'lishi kerak edi?

Tahlil va yo'nalish

Asosiy muammo: Boshqa kartadan foydalanish — bu tizim qoidasini buzish va boshqa shaxsning identifikatsiyasini ruxsatsiz ishlatishdir.

"Hech kim tekshirmaydi" fikri nima uchun xavfli? Chunki huquqiy mas'uliyat nazorat borligiga bog'liq emas. Agar har kim "tekshirilmayman" deb o'ylasa, tizim butunlay ishlamay qoladi va barcha zarar ko'radi.

To'g'ri qaror: Kutubxona xodimiga murojaat qilib, vaziyatni tushuntirish va vaqtincha ruxsat so'rash — bu onglilik va mas'uliyatlik belgisidir.

Xulosa: Haqiqiy huquqiy xulq-atvor — ichki vijddan kelib chiqadi, tashqi nazoratdan emas.

Jamoat transporti

Vaziyat: O'quvchilar o'rtasida jamoat transportidan foydalanish holatlari kuzatildi. Ba'zi o'quvchilar yo'l haqini to'lab, qoidalarga rioya qildi. Boshqalari haydovchining e'tiboridan foydalanib, to'lov qilmasdan tushib ketdi. Yana bir guruh esa buni ko'rib turib, hech qanday munosabat bildirmadi.

✔ Faol huquqiy xulq-atvor

Yo'l haqini to'lab, qoidalarga rioya qilgan o'quvchilar. Ular ongli ravishda majburiyatlarini bajarishdi — bu ijobiy huquqiy xulq-atvordir.

😐 Passiv (jim) xulq-atvor

Qoidabuzarlikni ko'rib turib, hech narsa qilmagan o'quvchilar. Ular huquqbuzarlikka sherik bo'lmasada, uni oldini olishga harakat qilmadi. Bu — fuqarolik mas'uliyatining etishmasligi.

✘ Huquqbuzarlik

To'lov qilmasdan tushib ketgan o'quvchilar. Bu — davlat mulkidan noqonuniy foydalanish, ya'ni aniq huquqbuzarlikdir. Natijada jamoat transporti moliyaviy zarar ko'radi.

Muhokama savollari

1. Bu vaziyatda qanday turdagi huquqiy xulq-atvorlarni ko'rish mumkin?
2. Qaysi harakat qonuniy, qaysi biri huquqbuzarlik hisoblanadi?
3. Nega ayrim o'quvchilar qoidani buzadi deb o'ylaysiz?
4. Boshqalarning jim turishi qanday baholanadi?
5. Agar bunday holatlar ko'paysa, jamoat tartibiga qanday ta'sir qiladi?
6. Siz bu vaziyatda qanday yo'l tutgan bo'lardingiz?

Jamoat transportida to'lov qilmaslik — bu faqat shaxsiy muammo emas. Har bir to'lanmagan chipta — jamiyatning umumiy manfaatiga zarar. Agar ko'pchilik shunday qilsa, narxlar oshadi yoki xizmat yomonlashadi.

Muhim fikr: Jim qolish ham bir qarordir. Huquqbuzarlikni ko'rib, indamaslik — passiv sheriklik hisoblana oladi. Faol fuqaro adolatsizlikka munosabat bildiradi.

Sport musobaqasida adolatsizlik

Vaziyat: Yoshlar o'rtasida sport musobaqasi o'tkazildi. Final bosqichida hakamlardan biri tanish jamoaga yon bosib, baholashda ularga ustunlik berdi. Saida bu holatni payqadi. Boshqa ishtirokchilar norozilik bildirsa ham, rasmiy murojaat qilishdan qo'rqdi. Saida esa ikki yo'l o'rtasida qoldi: jim qolish yoki rasmiy tartibda e'tiroz bildirish.

Savollar:

1. Bu vaziyatda huquqiy xulq-atvorning qaysi shakllari namoyon bo'lmoqda?
2. Hakamning harakati qanday baholanadi?
3. Nega bu holat adolatsizlik hisoblanadi?
4. Saidaning harakati qaysi turdagi huquqiy xulq-atvor bo'lishi mumkin?
5. Nega ayrim odamlar rasmiy murojaat qilishdan qo'rqadi?
6. Agar adolatsizlikka qarshi chiqilmasa, qanday muhit shakllanadi?
7. Huquqiy xulq-atvorning "faol" shakli nimani anglatadi?
8. Siz bu vaziyatda qanday qaror qabul qilgan bo'lardingiz?

Xulosa

Bugungi darsda biz huquqiy xulq-atvorning xususiyatlari, turlari va shakllarini o'rgandik. Amaliy misollar orqali bilimlarimizni mustahkamladik. Eng muhimi — **huquqiy xulq-atvor** nafaqat qonunni bilish, balki uni hayotda amalga oshirishdir.

Hech kim ko'rmasada, qoidaga amal qilish — ichki mas'uliyat va onglilik belgisi.

Huquqbuzarlikni ko'rsang, jim qolmang. Faol huquqiy xulq-atvor — adolatni himoya qilishdir.

Xato qilganda yashirma. Haqiqatni aytish va javobgarlikni olish — kuchli shaxsning belgisi.

Faqat o'zingni emas, atrofingizdagilarni ham o'ylab harakat qiling. Umumiy farovonlik — hammaning harakatiga bog'liq.

Har bir o'quvchi qonun-qoidalarga hurmat bilan qarab, o'z hayotida huquqiy xulq-atvorni namoyon qilishi — adolatli va barqaror jamiyat qurishning asosiy shartidir.